

Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren.

De duistere fantasie van Oskar Negt.

Negt lezen is een betrekkelijk pijnlijke opdracht ; een beetje overdreven geformuleerd zou je kunnen stellen, dat wie zich wil vormen aan de hand van zijn tekst, eigenlijk reeds een flink stuk gevormd moet zijn! Het is proza als een pezige biefsteak, zodat elke analyse van het boek noodzakelijk sporen van dit verwarrende en moeilijk toegankelijke betoog zal nalaten. Dat is misschien de belangrijke reden waarom Negt niet uit eerste hand, maar via recensies en commentaren is gekend.

Dit korte, maar vrij gekompliceerde werkje over het exemplarisch leerprincipe wil een programmatische bijdrage zijn voor een anti-autoritaire, kollektieve en praxis-gerichte vormingsteorie. De behoefte, van waaruit Negts analyse is gegroeid, is van tweërlei aard : enerzijds legt de formalistische verstarring van de vakbondsvorming geen enkel inhoudelijk verband met de specifieke leefsituaties en vooronderstellingen van de arbeiders ; en anderzijds maken de gewijzigde, technokratisch georiënteerde aanpassingspogingen van het onderwijs, die gericht zijn op de economische eisen van de kapitalistische maatschappij (waarin de arbeidsdeling extreem in stand wordt gehouden), een nieuwe aanpak noodzakelijk.

DE AFTAKELING VAN HET VORMINGSWERK.

In de arbeidersvorming ziet hij een evolutie van een direkte, "vanzelfsprekende" relatie tussen emanciperende doeleinden en hun theoretische fundering naar een breuk tussen vorming en dagelijkse werkzaamheid. Daarin onderscheidt hij 3 fasen :

In de 19de eeuw maakte de toenemende intensieve uitbuiting van de arbeidskracht een diepgaande en praktische scholing mogelijk : economische en politieke vorming waren rechtstreeks betrokken op de dagelijkse ervaring.

De tweede fase, waarin de specialisering van het productieproces zich doorzet (als gevolg van de technologische ontwikkeling), wordt gekenmerkt door een splitsing tussen economische en politieke vorming, die bemiddeld worden door respectievelijk vakbond en partijorganisatie. Gespecialiseerde vakbondsfunktionarissen en louter economische vakbondsstrijd bepalen het aangezicht van de klassenstrijd.

De (aktuele) derde fase is die van de ontspecialisering, waarbij een brede vakopleiding de band tussen algemene vorming en bevrijdende doelen heeft doorbroken.

Het is op dit laatste punt in de evolutie, die Negt het verval van de theorie noemt, dat het exemplarisch leerprincipe moet worden toegepast en uitgewerkt : de theorie moet worden gerekonstrueerd in relatie tot de dagelijkse en praktische ervaringen van de arbeiders ; persoonlijke ervaringen moeten worden vertaald naar het structurele, maatschappelijke vlak, wat voor Negt de kern is van de "sociologische fantasie".

HET EXEMPLARISCH LEERPRINCIPE ALS ALTERNATIEF.

Wat zich dus opdringt is de reorganisatie van het vormingswerk.

In de vakbondsvorming, waar het ontwikkelen van bewustzijn gelijkgeschakeld is met het verwerven van praktische en organisatorische informatie (statuten, dagelijks werk, kongresbesluiten...) ontbreekt een afgeronde theorie van

arbeidersbeweging ; om die leemte op te vullen, is het nodig een inhoudelijke vorming te ontwikkelen, die gericht is op een kritische maatschappijtheorie, waarin de wanverhouding tussen "sociale gerechtigheid" en praktische politieke eisen overstegen wordt.

Dit is de exemplarische leermetode, die vanuit de objectieve voorwaarden en mogelijkheden tot zelfbevrijding, de relatie wil verduidelijken tussen de eigen klassepositie, de subjectieve verwachtingen en de algemeen-maatschappelijke belangen van de arbeidersklasse ; vorming moet dus aansluiten bij de individuele belangen en het arbeidersbewustzijn, om vandaaruit te verwijzen naar algemeen-maatschappelijke samenhangen. Om deze complexe maatschappelijke samenhangen te ontcijferen wil het exemplarisch leren de omvangrijke, gespecialiseerde en opgesplitste leerstof sterk reduceren : stofreduktie, die "het enkele, afzonderlijke" feit als "spiegel van het geheel" beschouwt ; dit belangrijke principe van het exemplarisch leren, dat aan de burgerlijke pedagogiek is ontleend, moet echter in haar sociologische en historische dimensie uitgewerkt worden, wil het praktisch en maatschappelijk relevant zijn. Het betreft geen encyclopedische kennis, die stoelt op een positivistische feitenverzameling en een afgesloten verleden, maar het gaat om een inhoudelijke totaliteitsbenadering, die de vorming initieert vanuit haar concreet-maatschappelijke en actuele eisen : het exemplarisch voorbeeld wordt nooit losgemaakt van de sociaal-ekonomische voorwaarden waarin het wortelt ; het geheel van het produktie- en reproductieproces is in haar sociologisch verband en historisch perspectief altijd oriënteringspunt van het praktische voorbeeld : het enkele gegeven moet altijd "exemplarisch" zijn voor de maatschappelijke totaliteit.

SOCIOLOGISCHE FANTASIE ALS REVOLUTIONAIR KLASSEBEWUSTZIJN.

Het doel van het exemplarisch leren is derhalve de sociologische denkwijze : dit is de transformatie van een niet-politiek klassebewustzijn tot politiek bewuste klasse-acties ; de informatie over afzonderlijke feiten wordt in een geheel gesitueerd, zodat structurele verbanden worden aangebracht die de dagelijkse praktijk overschrijden.

Dit noemt Negt de sociologische verbeeldingskracht, die een bureaucratische vakbondsvorming de wind uit de zeilen moet nemen : complexe informatie wordt herleid tot principiële, alternatief geformuleerde politieke posities, van waaruit het maatschappelijk totaalbeeld begrijpelijk wordt. Aldus moet de methode aansluiten bij het feitelijk bewustzijn en de objektieve werksituatie van de arbeiders ; via de sociologische benadering van de problemen van de arbeiders zelf wordt de dagelijkse praktijk in een totale maatschappelijke samenhang gesitueerd : de individuele "gevallen" zijn exemplarisch voor het geheel en gericht op het blootleggen van de maatschappelijke tegenstellingen (vb. : het individuele arbeidsongeval is geen toevaligheid, maar staat in verband met het hoge produktieritme, winstmaximalisatie enz...). Op die manier worden subjektieve conflicten veralgemeend tot maatschappelijke tegenstellingen. Sociologische fantasie legt klassentegenstellingen bloot. Het uiteindelijke doel van het vormingswerk is dus het klassebewustzijn van de arbeiders te vergroten ; dit bewustzijn is gericht op het begrijpen van de eigen situatie, die historisch gegroeid en veranderbaar is ; bovendien moet ze ook georiënteerd zijn op het "utopische" einddoel van de klassenloze maatschappij.

HINDERNISSEN

Het exemplarisch leren vertrekt dus van dagelijkse konfliktsituaties, die bepaald worden door maatschappelijke vervreemdingsmechanismen en door de totaliteit van het bedrijfs-, gezins- en schoolleven. Tal van "onkontroleerbare" factoren, zoals apathie, onzekerheid, gebrek aan motivatie, gezinskondities en taalgebruik, bemoeilijken het leerproces ; we willen die even verduidelijken :

1. In onze technologische maatschappij wordt de leefwereld van de arbeider gekenmerkt door de voortdurende spanning : enerzijds heeft hij/zij het gevoel dat de eigen sociale bestaansvoorwaarden onvermijdelijk zijn ; anderzijds koesteren zij de wens geen arbeider meer te zijn. Deze verwarde situatie van de arbeider is bron van angst en stimuleert tot konformisme. Bij die totaliteit van de leefsituatie - angst, onzekerheid,

desoriëntatie - moet de arbeidsvorming aansluiten ; zo moeten deze psychische processen als relevante aspecten in de maatschappelijke analyse worden betrokken, waarmee tegelijk de economische vakbondsvorming als ook de patronale ideologie van de harmonische belangen worden doorbroken. Het arbeidsbestaan als sociaal alomvattend fenomeen is het aanknopingspunt voor het vormingswerk : in het doorbreken van die angst en gedragsonzekerheid vindt een gerichte politieke vorming concrete aanknopingspunten : het doorbreken van het vertekend beeld en het bewustmaken van de oorzaken van deze gedragsonzekerheid verduidelijken de structurele tegenstellingen in het maatschappelijk proces ; niet enkel individuele symptoombestrijding, maar vooral blootleggen van politieke en maatschappelijke implicaties moet nagestreefd worden. Door het vergroten van het vervreemdingsbewustzijn stimuleert het leerproces de behoefte aan politieke emancipatie.

2. Een belangrijke vormingsbarrière is de taal. Vanuit psychoanalytische invalshoek berusten volgens Negt taalstructuur en verbale middelen zowel op internaliseringsprocessen tijdens de jeugd alsook op gezinstoestanden ; ze bepalen het specifieke taalgebruik, dat in stereotype uitdrukkingen en sociale topieks tot uiting komt. Vooral deze topieks zijn voor het exemplarisch leren een middel ter verduidelijking, omdat ze als vage uiting van een aantal historische ervaringen en van de objektieve leefsituatie, iets zeggen over de kollektieve bestaansvoorwaarden van de arbeiderswereld. De verduidelijking van die topieks in samenwerking met de arbeiders (dit is het uitwerken van meta-kommunikatie), laat toe de eigen situatie in een ruimer kader te begrijpen (vb. : uitdrukkingen als "zij daar boven", "mijn loon is laag" enz. zeggen heelwat over arbeidsdeling, sociale situatie en klassekarakter van de maatschappij). Deze benadering wordt evenwel sterk bemoeilijkt doordat dagelijkse praktijk en formele wetenschapstaal een duidelijk breekpunt vertonen : het analytisch taalgebruik is noch de arbeiderstaal noch is het direkt naar hun leefwereld toe vertaalbaar ; het drukt de scheiding uit tussen de algemene leersituatie en de doelgerichte, emanciperende scholing van het klassebewustzijn.

Daaraan moet verholpen worden door de "publieke taal" van de arbeiders (t.o.v. de formele taal van de wetenschappen) uiteen te rafelen, omdat ze de ervaringsinhouden en maatschappijkritische tendenzen van het arbeidersbewustzijn impliciet omvat ; dit kan door aan te sluiten bij de politieke topieks van de arbeidersklasse ne deze in een kritische maatschappijtheorie te vertalen.

3. Een niet minder belangrijke barrière is het tekort aan motivatie om te leren. Ook hier grijpt Negt psychoanalytisch naar de primaire opvoedingssituatie terug. Bovendien wordt de motivatie ernstig gehinderd doordat arbeiders hoge psychische inspanningen schuwen en vorming koppelen aan privilegiërende resultaten. En tenslotte heeft de theorie bij de arbeiders haar emancipatorisch-praktisch karakter verloren.

VORMINGSWERK EN SOCIALISTISCH PERSPEKTIEF.

De exemplarische leermetode moet aldus van de persoonlijke conflicten en vooroordelen vertrekken ; ze moet probleemsituaties analyseren door persoonlijke belangen, psychische vervreemdingsmechanismen en objectieve sociaal-ekonomische levensvoorwaarden met elkaar te verbinden. Inhoudelijk maatschappijkritisch bepaald en groepsgericht sluit het exemplarisch leren aan bij de direkte ervaringen, frustraties en conflicten van de arbeiders met het doel die problemen in een makro-ekonomische, historisch-sociologisch veranderbare kontekst te situeren. Deze structurele benadering van een samenhangend proces, dat de analyse van een geïsoleerd feit overstijgt, beoogt uiteindelijk de bewustmaking van de eigen situatie : elk persoonlijk konflikt is uiteindelijk exemplarisch voor de fundamentele tegenstelling tussen arbeid en kapitaal. Uiteindelijk is dan die bewustwording geen doel op zich, maar gericht op konkrete perspektieven van een klassenloze maatschappij. Want precies die laatste kategorie (= het utopisch doel) is noodzakelijk, niet enkel om de louter pragmatische vakbondseisen te transcenderen, maar ook en vooral om een klassebewustzijn aan te scherpen, dat is gericht op de konkrete verandering van de maatschappij (vormingswerk zou overbodig zijn indien klassebewustzijn in over-

eenstemming zou zijn met de objectieve klassepositie). Daarom heeft vormingswerk een dubbele taak : naast de opvoeding tot sociologisch denken, waarbij de arbeider zich van zijn eigen konflikt bewust wordt, moet uit die eigen vormen van doorleefde werkelijkheid het maatschappelijk alternatief worden ontwikkeld (zo wordt medezeggenschap permanent verbonden met zelfbeheer). Het democratiseren van de produktiesfeer volgens de objectieve belangen van de arbeidersklasse vereist de politieke, dit is kritische en perspectiefgerichte vertaling van de economische strijd. Slechts het gezamenlijk postuleren van kritische analyse en objectieve mogelijkheid laat toe de voorwaarden van de burgerlijke maatschappij, waaraan vakbondsvorming zich loyaal onderwerpt, te overschrijden.

KRITIEK EN ONBEHAGEN.

Als vorming niet gericht kan zijn op ordeherstelling, die persoonlijke problematieken en frustraties individualiseert, maar daarentegen opteert voor een konfliktmodel, dat de sociale orde demistifieert en de relevantie van persoonlijke problemen in een klassenmaatschappij beklemtoont, dan is de centrale vraag hoe dat konfliktmodel moet worden geoperationaliseerd om inkapseling uit te sluiten? M.a.w., hoe kan vormingswerk een klassebewustzijn ontwikkelen dat een blijvend karakter heeft en niet terugvalt in een gerekuperende onverschilligheid?

Negt geeft hierop een aantal antwoorden, die de individualisering, de mikro-socialisering, alsook het verloren gaan van een maatschappijkritisch perspectief weten op te vangen ; nochtans laten die antwoorden ook een paar kritieken ontstaan.

Het rationaliteits-mensbeeld van de burgerlijke maatschappij, dat sterk de nadruk legt op produktiviteit, specialisatie, discipline enz., is een sterke rem om geïndividualiseerde problematieken te transformeren naar sociale, maatschappelijke konflikten. Het exemplarisch leren biedt de mogelijkheid die verdinglijking te doorbreken, niet enkel omdat het de individuele situatie via sociologische verbeelding tot op het vlak van de antagonistische

tegenstelling tussen arbeid en kapitaal verheft, maar ook omdat het door groepsgerichte vorming de bewustwording, de solidariteit en de "politisering van het persoonlijke" stimuleert.

Het exemplarisch leerprincipe geeft ook een antwoord op het formalistisch aspekt van vormingswerk binnen de arbeidersbeweging, dat zich vaak beperkt tot het betalen van bijdragen en het invullen van formulieren. Sociologische verbeelding is essentieel gericht op een maatschappijkritische totaliteit en een alternatief van objectieve mogelijkheden; m.a.w. het stoelt op de radikaliserende van klassebewustzijn in een socialistisch perspectief. De politisering is een absolute voorwaarde om exemplarisch leren op lange termijn stabiel en immuun tegen rekuperatie te maken: vormingswerk dat niet gericht is op de radikale bewustzijnsverandering van de betrokkenen, noch georiënteerd is op een maatschappelijk alternatief, kan slechts als tijdelijk lapmiddel doelmatig werkzaam zijn.

Daarmee is dan meteen een eerste kritiek geformuleerd, die in de richting van Negt zelf wijst: hij overschat de mogelijkheden van de emanciperende vorming en beschouwt de radikaliserende van het klassebewustzijn in sterke mate als het resultaat van intentioneel leren van de arbeiders; het is dan ook niet verwonderlijk dat de problematiek van het exemplarisch leren zich concentreert rond vakbondsvorming en de vraag naar een partij-politieke strategie hoegenaamd niet stelt; het geloof in een lineaire evolutie van klassebewustzijn rechtvaardigt het concept van het exemplarisch leren, maar is blind voor de specifieke relatie tussen klassenstrijd en revolutionair klassebewustzijn (en dat is toch wat Negt beoogt als hij klassebewustzijn een marxistisch-socialistische inhoud geeft!). massaal revolutionair klassebewustzijn ontwikkelt zich slechts in revolutionaire fasen van klassenstrijd! De graduele groei van klassebewustzijn via het exemplarisch leren is dan ook een fictie, tenzij de ontwikkeling ervan zich kan voltrekken binnen het kader van een politieke organisatie, waar scholing, groepsdynamiek en politieke ordewoorden de bestending van dat klassebewustzijn garanderen. Rekuperatie door het systeem kan dan ook enkel doeltreffend worden bestreden door politiek-organisato-

rische structuren, die kritische maatschappijtheorie en perspectief nauw relateren.

Een irriterende lakune, die hier niet verder wordt uitgediept maar een belangrijke plaats in het vormingswerk dient in te nemen, is dat de specifieke jongeren- en vrouwensituatie in de arbeiderswereld niet verduidelijkt wordt ; "de" arbeiders worden weer eens teveel als klasse beschouwd, en te weinig als konkrete individuen, die vanuit hun leeftijd of geslacht eigen onderdrukkingsmechanismen krijgen opgedrongen.

Tenslotte blijft er na een erg vermoeiende lektuur het onbehaaglijk gevoel van een summier boek dat een emanciperende opvoeding beoogt, maar anderzijds in hypotetische psychoanalytische konstrukties vervalt (de privatisering van de arbeider is een surrogaatgedrag doordat de niet-gerealiseerde arbeidsvreugde gekompenseerd wordt door in konsumptiegoederen omgezet loon - sic!) ; en dit onbehagen wordt enkel sterker als Negt, in navolging van de Frankfurter Schule, een duister en moeilijk leesbaar proza neerschrijft, waardoor hij zelf de scheiding tussen publieke taal van de arbeider en formele taal van het wetenschappelijk denken weet te bestendigen.

Mark Gielen

BRONNEN

Bob Carlier, Historische en politieke beschouwingen rondom welzijnswerk, V.M.T., Masereelfonds, 12de jaargang, nr. 4.

Riet Hammen-Poldermans, Paulo Freire - Oskar Negt. Methode voor bewustwording, Nelissen, Bloemendaal, 1978.

Ernest Mandel, Lenin en het probleem van het proletarische klassebewustzijn, SUN, Nijmegen, 1970.

Oskar Negt, Sociologische verbeeldingskracht en exemplarisch leren, H.D., Tjeenk Willink, Groningen, 1975.

Herman Pieterse, De andragoog als historicus, De Internationale, nr. 19, 5de jaargang, nr. 1.